

2. A kriminálpszichológia alanyai

Haller József – Farkas Johanna

Ebben a fejezetben lényegében megvizsgáljuk azt a kérdést, hogy kiket tanulmányoz és ír le a kriminálpszichológia mint a pszichológia tudományának szakágazata. Bár ez a könyv természetesen nem jogi értekezés, a bűnelkövetés jogi meghatározásából kell kiindulnunk, mert mint alább látni fogjuk, a bűnelkövetőket a jog választja el a nem bűnelkövetőktől. Ezt követően arra a kérdésre keressük a választ, hogy mekkora populációra vonatkoznak a kriminálpszichológia megállapításai, megvizsgáljuk, mikor, milyen életkorban lép be valaki a bűnelkövetők táborába, osztályozni fogjuk a bűnelkövetők típusait, majd elemezni fogjuk, ki milyen „karriert” fut be ezen a populáción belül, és mikor lép ki belőle (ha kilép egyáltalán). Röviden: leírjuk a kriminálpszichológia alanyait, hogy tisztázzuk, kikre érvényesek a következő fejezetekben megfogalmazott állítások, és egyúttal a kriminálpszichológia által tanulmányozott jelenségek társadalmi súlyát is érzékeltetjük. Struktúráját illetően ez a fejezet néhány egyszerűen megfogalmazott kérdésre keresi a választ.

2.1. Kik a bűnelkövetők, és hányan vannak?

2.1.1. A bűnelkövetés fogalma

A Btk. szerint „[b]űncselekmény az a szándékosan vagy – ha e törvény a gondatlan elkövetést is büntetni rendeli – gondatlanságból elkövetett cselekmény, amely veszélyes a társadalomra, és amelyre e törvény büntetés kiszabását rendeli” [Btk. 4. § (1) bekezdés]. Ez a meghatározás nagyjából megfelel a bűncselekmény más országokban használatos meghatározásának azzal a megjegyzéssel, hogy például az Oxford Jogi Szótár nemcsak a törvény, hanem valamely *hatóság* szabályainak áthágását is a bűncselekmények közé sorolja (MARTIN 2003). A magyar meghatározásból is kitűnik, de az angolszász szakirodalomnak is alaptétele, hogy a bűnelkövetés fogalmát a jog hozza létre (FARMER 2008), ami többek között azzal jár, hogy egy és ugyanazon ember bűnelkövetőnek minősülhet egy adott országban, miközben egy másik országban nem az – következésképpen egy és ugyanazon ember a kriminálpszichológia alanya lehet egy országban, míg egy másik országban nem. Az ilyen határesetek száma nem túlságosan nagy, de kétségtelenül nem nulla. A különböző jogrendszerek például hasonlóan ítélik meg a gyilkosságot és az erőszakos bűncselekményeket általában, viszont a homoszexualitás vonatkozásában a jogi álláspontok meglehetősen eltérők. Vannak továbbá olyan cselekedetek is, amelyek mindenhol bűnelkövetésnek minősülnek, azonban az egyes országok jelentősen különböznek a jogi értelmezés részleteiben. Ilyen például a nemi erőszak, amely minden országban bűncselekménynek minősül, de a svéd szabályozás sokkal szigorúbb, mint más országoké (VON HOFER 2000). Ennek tulajdonítható, hogy a nemzetközi

statisztikákban Svédország a nemi erőszak szempontjából legvesélyeztetettebb országok közé kerül. Joggal vetődik fel a kérdés, hogy a nemi erőszak kriminálpszichológiai vonatkozásait a svéd jogi standardok szerint, valamiféle „átlagos” szabályozási norma vagy a nemi erőszakkal szemben „legtoleránsabb” szabályozás szerint kell-e tárgyalni. A kérdés nem triviális. A bűnelkövetésnek kétségtelenül van egy olyan vonatkozása, amelyet a „szabály” és „szabályszegés” fogalmi köré csoportosíthatunk, és ebből a szempontból nem a cselekmény súlyossága, hanem a szabályszegés ténye vagy hiánya a mérvadó. Ez a megközelítés különösen hangsúlyos a bűnelkövetés laboratóriumi körülmények között történő vizsgálata során, ami nélkülözhetetlen a miértek megértése szempontjából. Laboratóriumban például valós agresszív cselekmények vizsgálata etikailag nehezen megvalósítható, ezért a humán-agresszió-modellek (például a Taylor-féle agressziós paradigma) inkább az agresszióval kapcsolatba hozható szabálysértést, semmint erőszakos bűnelkövetést vizsgálnak. Ebben a megközelítésben a jogi szabályozás szigora közömbös, mert egy adott szociális közegben a szabály-, illetve törvénsértés ténye mindenképpen fennáll, amennyiben az alany tudja, hogy szabálysértést követ el. Kétségtelen ugyanakkor, hogy – példánknál maradva – a nemi erőszaknak van egy biológiai megközelítése is, amely különbséget tesz a nőt ajánlataival üldöző és a nemi erőszakot de facto (biológiai értelemben is) elkövető egyén között (erről a következő kötetben lesz szó).

A hasonló dilemmákra a kriminálpszichológiának nincs jó gyakorlati megoldása. Tudásunk jelenlegi szintjén a hasonló jogi finomságokat nem vagyunk képesek pszichológiai oldalról disztíngváltni, sőt a szakmai publikációk – amelyeken ez a könyv alapul – még ennél is rosszabb felbontással taglalják a bűnelkövetést, mint alább látni fogjuk. Jelenlegi fejlődési szakaszában a kriminálpszichológia sok szempontból az alapkérdések tisztázásának fázisánál tart. A fentieket csak azért hoztuk szóba, hogy érzékeltessük a bűnelkövetés viszonylagosságát és egyúttal a kriminálpszichológiai megközelítés dilemmáit. Összességében a jogi megközelítés korlátai nem kérdőjelezik meg a kriminálpszichológiai tézisek lényegét, ugyanakkor kétségtelen, hogy a bűnelkövetés nagy részletességű pszichológiai feltárása sok munkát igényel még.

2.1.2. A bűnelkövetés gyakorisága

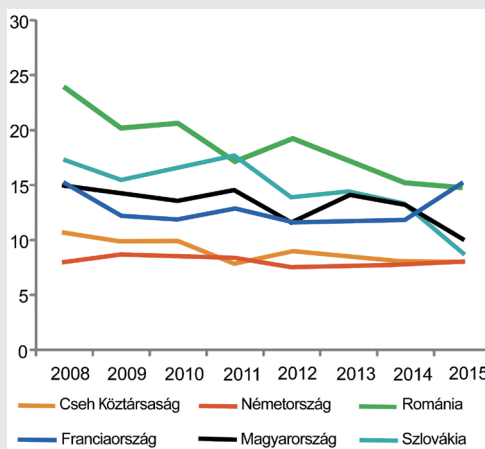
2010 környékén évente ~3,5 millió rablást, ~5 millió „támadást” (fizikai erőszak), ~300 ezer nemi erőszakot és ~500 ezer gyilkosságot követtek el világszerte. Ezek az adatok több okból kifolyólag is pontatlanok. Először is az interneten hozzáférhető, nemzetközi szervezetek által vezetett statisztikák nem teljesen egyeznek meg egymással, bár a különbségek az esetek többségében csekélyek, tehát ez a fajta pontatlanság nem számottevő. Nagyobb gond, hogy az egyes bünesettípusoknál eltérő számú országból vannak adataink, még ugyanabban a nyilvántartáscsomagban is. A fent jelzett ~300 ezer nemi erőszakot 117, míg a ~500 ezer gyilkosságot 203 ország adatai alapján számítottuk ki, ezért valószínű, hogy a nemi erőszakok száma magasabb, mint a gyilkosságoké, még akkor is, ha $300\,000 < 500\,000$.

További problémát okoznak a törvények és nyilvántartási technikák közötti különbségek. A legpontosabb adatokhoz valószínűleg az Eurostat honlapján (Eurostat é.n.) lehet jutni, mert az EU tagországaiban elég pontosan vezetik a statisztikákat, a büntető törvénykönyvek többé-kevésbé hasonlítanak, és a nyilvántartás éves gyakorisággal kerül

fel az internetre. Az EU azonban a világnak csak igen kis részét képezi. Világszintű összehasonlításra a NationMaster – egy független civil szervezet – által szolgáltatott adatokat használtuk fel (NationMaster é.n.), míg az Európán belüli összehasonlításoknál az Eurostat adataira támaszkodtunk.

Bűnelkövetés időben

A bűnelkövetés vonatkozásában az időbeli változások legalább olyan fontosak, mint egy keresztmetszeti pontban mért gyakoriság. Bár a média alapján úgy tűnhet, hogy a bűnözés egyre gyakoribb, a számok mást mutatnak. Az Eurostat statisztikái alapján alább ábrázoljuk a gyilkosságok számának alakulását Magyarországon, három szomszédos országban és két nagy európai tagállamban. Három országban a gyilkosságok száma stagnált az elmúlt nyolc évben, háromban határozottan csökkent. Ez nagyjából így történt minden jelentős bűnözési forma esetében az EU-n belül, de például az Egyesült Államokban is, ahol ugyanebben az időszakban ~50-ról ~40-re csökkent a gyilkosságok száma millió lakosra számítva. Hasonló, esetenként hangsúlyosabb csökkenést regisztráltak más bűneseteknél is. Az általános csökkenési trend alól csak a drog- és szexuális bűnözés kivétel. Érdekes, hogy a bűnesetek számának csökkenésével párhuzamosan a fogvatartottak száma az EU-ban stagnált vagy csekély mértékben nőtt (a lenti hat országban legfeljebb 10%-kal), míg az Egyesült Államokban erőteljes, 30–40%-os növekedés következett be.

2.1. ábra.

A gyilkosságok számának alakulása nyolc év alatt hat EU-tagállamban.

Más bűntettek hasonló trendet mutatnak

Forrás: a szerző szerkesztése az Eurostat adatai alapján

Az országokénti összehasonlítás nagy különbségekre világít rá. A tíz legveszélyeztetettebb országban *egymillió lakosra számítva* (átlagosan és évente) 5700 rablást, 10 500 támadást, 670 nemi erőszakot és 510 gyilkosságot követnek el. Ugyan ezek a számok a tíz legkevésbé veszélyeztetett ország esetében 17, 27, 5 és 3, vagyis a legveszélyeztetettebb országokban lakosságárányosan 100–300-szor több súlyos bűntettet követnek el – bűntípustól

függően –, mint a legkevésbé veszélyeztetett országokban. Magyarország a bűnelkövetések számát tekintve a világ legkevésbé veszélyeztetett országai közé tartozik, amint az a 2.1. táblázatból is kiderül.

2.1. táblázat

Fontosabb bűncselekménycsoportok száma egymillió lakosra számítva a világ néhány zónájában (a fent megemlített statisztikák alapján)

Zóna	Rablás (év)	Támadás (év)	Nemi erőszak (év)	Gyilkosság (év)
Világ	1040 (2005)	2398 (2011)	129,4 (2009)	102,6 (2009)
USA	1464 (2006)	2485 (2016)	274,0 (2010)	42,0 (2010)
EU	733 (2005)	3664 (2011)	100,1 (2009)	21,2 (2009)
EU–KKE	531 (2006)	965 (2011)	40,9 (2010)	25,5 (2010)
KKE+SZU	435 (2005)	522 (2011)	32,9 (2009)	42,0 (2010)
Magyarország	319 (2004)	1270 (2011)	24,6 (2010)	13,3 (2010)

Megjegyzés: *Világ* = az összes ország, amelyből statisztikákkal rendelkezünk; *USA* = Amerikai Egyesült Államok; *EU* = az Európai Unió tagállamai; *EU–KKE* = azok a Közép- és Kelet európai országok, amelyek jelenleg az Európai Unió tagállamai; *KKE+SZU* = Közép- és Kelet európai országok EU-tagságtól függetlenül és a volt Szovjetunió tagállamai együtt. Az országok csoportosítása a hivatkozott adatbázisokból származik. A „támadás” (*assault*) bár a forrásokban nincs egyértelműen meghatározva, valószínűleg az anyagi haszonszerzéstől független erőszakos bűncselekményeket jelöli.

Forrás: Eurostat; NationMaster

2.1.2. A bűnelkövetők száma

A bűnelkövetők száma sehol nincs pontosan nyilvántartva; a létszámokra csak különböző adatok összehasonlításából lehet következtetni. A World Prison Brief adatai szerint a nyilvántartott 223 országban összesen 10,5 millió embert tartottak fogva 2010-ben; ebből a legtöbbet (~2 milliót) az Egyesült Államokban (World Prison Brief é. n.). Lakosságarányosan – *egymillió főre számítva* – a Seyshelles-szigetek vezet 8 000 fogvatartottal. A tíz „vezető” országban a lakosság 0,6%-a, a tíz „lemaradó” országban a lakosság 0,03%-a volt bebörtönözve 2010-ben; a világátlag (a nyilvántartott 223 ország átlaga) pedig 0,18%. Magyarországon ez a szám a World Prison Brief szerint szintén 0,18%. Ha a bűnelkövetők aránya valóban két ezrelék alatt lenne, akkor a kriminálpszichológia megállapításai kevés emberre terjednének ki, bár a számok természetesen nem mindig tükrözik hűen a bűnelkövetés társadalmi jelentőségét.

A bebörtönzési adatok tehát azt az érzést kelthetik, hogy a bűnelkövetők száma össztársadalmi méretekben nem számottevő. Figyelembe veendő ugyanakkor, hogy nem min-

den bűnelkövetőt zárnak börtönbe. Az Egyesült Államokban – a Bureau of Justice 2015-ös nyilvántartása szerint – nagyjából 2 millió fogvatartottra csaknem 7 millió felügyelet alatt álló (feltételesen szabadlábra helyezett, házi őrizetben vagy nem börtön jellegű korrekciós intézetekben tartott) ember esett, így a bűnelkövetés miatt felügyelet alatt álló emberek aránya már a lakosság 2,7%-át tette ki ebben az évben (Bureau of Justice Statistics é. n.). Az EU-ban az arány más, de a felügyelet alatt tartott emberek száma itt is másfélszerese az elítélteknek. A bírósági ítéletek és a fogvatartottak száma alapján úgy tűnik, hogy a bűnelkövetőknek más országokban is csak mintegy harmada/negyede kerül börtönbe (DURNESCU 2008), így a bűnelkövetők száma országtól eléggé függő módon, de mégiscsak a százalékos nagyságrendbe kerül. Az öt „vezető” országban (Finnország, Új-Zéland, Törökország, Svájc és Belgium) évente a lakosság 1,3–4%-a, az öt „lemaradó” országban (Málta, Tádzsikisztán, Ciprus, Írország, Szingapúr) a lakosságnak mindössze 0,1%-a ellen születik bírósági ítélet. A nyilvántartott 40 ország átlaga 1% körül van, ami nagyjából ötszöröse a fogvatartottak számának. A hasonló éves nyilvántartásoknak azonban megvan az a hiányosságuk, hogy kimaradnak belőlük azok a bűnelkövetők, akik rendszeresen megszegik a törvényt, de éppen szabadlábon vannak, és azok is, akik, ha nem is túl gyakran, de életük folyamán összeütközésbe kerülnek néhányszor a törvénnyel. Így kicsi a valószínűsége annak, hogy egy adott évben – amelyre a statisztika vonatkozik – éppen ítélet születessen ellenük, vagy fogva tartásuk őket. Ha az éves adatok fölé szeretnénk emelkedni, a nemzetközi statisztikák már nem igazítanak el bennünket. Tudományos publikációkhoz, azok közül is az úgynevezett longitudinális vizsgálatokhoz kell folyamodnunk (lásd a témáról szóló keretes szöveget!) (KEREZSI et al. 2009).

Longitudinális vizsgálatok

A keresztmetszeti vizsgálatok egy populáció (bizonyos számú ember) adatait elemzik az időnek egy adott pontján – tehát az időnek egy keresztmetszetében. A bűnügyi statisztikák lényegében keresztmetszeti vizsgálatok; ebben az esetben a populáció az ország lakossága, a megfigyelt adat pedig egy évre vonatkozik. Megállapíthatjuk például, hogy egy adott évben hány bírósági ítélet született Magyarországon, és ezt összehasonlíthatjuk más országok hasonló adataival.

A longitudinális (hosszmetszeti) vizsgálatok során az adatokat több időpontban gyűjtik be, és az időpontokat egymással összehasonlítva elemzik. A 2.1. ábra egy ilyen longitudinális vizsgálat eredményeinek grafikus ábrázolása.

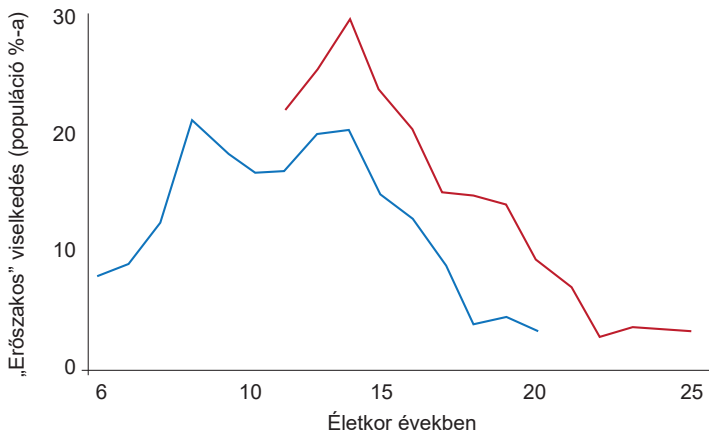
A bűnügyi statisztikán alapuló vizsgálatok hátránya, hogy nem adnak számot az elkövető személyéről. A 2.1. ábrához hasonlókból például nem derül ki, hogy az egyes időpontokban ugyanazon vagy különböző személyek adatai szerepelnek, így az sem, hogy a lakosság mekkora része bűnelkövető.

Az alább röviden, majd a bűnözői karrierек bemutatásánál bővebben tárgyalt munkák ugyanazoknak az embereknek az életútját követik végig néha óvodáskortól a nyugdíjig, és olyan adathalmazt hoznak létre, amelyből sok olyan információ kinyerhető, ami a bűnügyi statisztikából nem. Egy ilyen hatalmas vizsgálat természetesen nem foghat át egy egész országot; a vizsgálati személyek együttesének (a populációnak) a létszáma többnyire az ezres nagyságrendben mozog. Ha azonban a létszám elég nagy, akkor reprezentatívnak tekinthető, és következtetéseit az egész országra kivetítve értelmezhetjük.

Bővebben lásd: KERESZI et al. 2009

Hasonló longitudinális tanulmányokról az alábbiakban sokszor lesz szó; itt a bűnelkövetők gyakoriságára koncentrálna csak három tanulmányt idézünk, amelyek a világ három különböző régiójában születtek: az Egyesült Államokban, Svédországban és Braziliában. Az Egyesült Államokban (Pittsburgh Youth Study) nagyjából 1000 fiú életútját követték a 6–8. életévüktől a 20–25 éves korig. Ebben a mintában a bűnelkövetők aránya 20–25% körül mozgott kamaszkorban; ez a szám kora felnőttkorban körülbelül 5%-ra mérséklődött (2.2. ábra) (FABIO et al. 2006). Svédországban csaknem egymillió fiatal életútját követték nyomon születésüktől (1972–1981) 20. életévükig. A fiúknak 17,9%-a, a lányoknak 5,9%-a volt elítélve legalább egyszer; 12,4, illetve 3,6%-ukat ötször vagy annál többször ítélték el 20 éves koruk előtt (BJÖRKENSTAM et al. 2011). A brazil minta valamivel több mint ötezer fiatalból állt, akiknek életútját kora gyerekkortól kamaszkorukig követték nyomon; a fiúknak 3%-a, a lányoknak 1%-a volt bíróság által elítélve (CAICEDO et al. 2010).

A fenti számok jelentősen különböznek egymástól, és némileg ellentétben állnak a várakozásokkal is. Az általános bűnözési statisztikákban, ahol a bűnelkövetést nem típusonként, hanem egy általános „bűnözési index” szerint értékelik, Brazília az élen (110 országból a hetedik), míg Svédország és az Egyesült Államok a középtájon található (39., illetve 44.). Összehasonlításképpen: Magyarország a 71. (NUMBEO 2020). Ennek ellenére a vizsgált populációban a bűnelkövetők aránya Braziliában volt a legalacsonyabb. Ennek több magyarázata van, amelyek közül az egyik, hogy a Braziliában vizsgált populáció nem országos minta volt, hanem egy városban, Pelotasban született gyerekekre terjedt ki (válogatás nélkül). Mint minden országban, Braziliában is nagy különbség van az egyes régiók között. Az is valószínű, hogy az egyes országokban nem ugyanakkora az esélye annak, hogy egy bűn elkövetése bírósági ítélethez vezessen. Végül pedig: az önbevallás, illetve a társaktól és a felügyeletet ellátóktól (szülőktől, tanároktól) származó információk (a pittsburghi minta bűnelkövetési kritériuma) több bűnt tárnak fel, mint a rendőrségi statisztikák (a brazil minta bűnelkövetési kritériuma). Az esetek jelentős része rejtve marad a rendőrség előtt akár azért, mert rendészeti szempontból enyhék, akár azért, mert környezete védi az elkövetőt a büntetéstől. Ebben a fejezetben azonban nem ezek a részletkérdések a mérvadók, hanem az az általános következtetés, hogy ha elszakadunk az éves statisztikák számaiktól, a bűnelkövetők aránya bizonyos életkorokban hirtelen „megugrik”, és az 1% körüli értéktől jóval magasabb szinteket érhet el, és bizonyos helyeken akár a lakosság egynegyede is bűnelkövetővé válhat. Ez tekintélyes lakosságarány. Nemcsak társadalmi veszélyessége, hanem pusztán a mértéke alapján is megérdemli teljes figyelmünket.

2.2. ábra.

Két pittsburghi generáció bűnelkövetési időgörbéje

Megjegyzés: az első retrospektív longitudinális vizsgálat alanyai 1987-ben 6 (kék), a másodiké ugyanebben az évben 13 évesek voltak (barna). A „retrospektív” (visszatekintő) vizsgálatokban nem születésüktől kezdve vizsgálják az alanyokat, hanem egy adott évben (jelen esetben 2000-ben) választanak ki véletlenszerűen egy adott számú alanyt, jelen esetben az állami iskolák tanulói közül. Az „erőszakos viselkedés” itt bandaháborúban, fegyveres támadásokban vagy nemi erőszakban való részvételt jelöli. Az adatok önbevalláson, illetve szülők, iskolatársak és tanárok információin alapultak. Ezzel magyarázható, hogy bár ez jogilag nem lehetséges, nagyon fiatalok is a „bűnelkövetők” közé kerülhettek. Az eseteknek valószínűleg csak kis százaléka jutott a rendőrség tudomására. A grafikon két szempontból érdekes: egyrészt az erőszakos viselkedés gyakorisága és annak változásai, másrészt a két generáció közötti jelentős különbség szempontjából. A tanulmány egyébként a generációk közötti különbségek okait vizsgálta, és ezt szociális okokkal magyarázta (lásd alább).

Forrás: a szerző szerkesztése

2.2. Mikor és meddig követnek el bűnt („bűnöző karrierek”)?

A 2.2. ábra már önmagában is mutatja, hogy az erőszakos viselkedés mint bűnelkövetés nagyon korai életkorokban elkezdődik, akár hatéves kor körül is, sőt ahogy alább látni fogjuk, a viselkedésszempontok egyes esetekben még korábban megjelennek. Az ábra alapján azonban az is megállapítható, hogy kamaszkorban azok is a bűnelkövetés útjára lépnek, akikkel korábban nem volt gond, majd kamaszkor végén az „erőszakos” viselkedésük egy jelentős része felhagy a „bandaháborúkkal, fegyveres támadásokkal, nemi erőszakkal” stb. A bűnelkövetés jelentős része tehát a kamaszkor környékére korlátozódik. Felvetődik a kérdés, hogy milyen „karriert” futnak be azok, akik már korábban elkezdték, illetve azok, akik a kamaszkor után sem hagynak fel vele. A bűnelkövetés életpályán belüli eloszlása alapján több bűnözői karrier különböztethető meg, amelyek kriminálpszichológiai szempontból is jól elkülöníthetők (lásd a *Bűnözői karrierek és típusaik* című kerettest).

Bűnözői karrierek és típusaik

Az előző keretes írásban ismertetett longitudinális vizsgálatok ahhoz a talán nem meglepő következtetéshez vezettek, hogy a bűnelkövetői „karrier” nem egyformák, hanem az életpályán belüli időzítés szempontjából jól elkülöníthető bűnelkövetői csoportok léteznek. E vizsgálatok talán legjelentősebb felismerése, hogy a bűnözői „karrier” háttérében eltérő bűnelkövetői motivációk és tulajdonságok állnak. A kriminológiai kriminálpszichológia tehát a „milyen a bűnelkövető?” kérdést a bűnözői karrier típusaira bontja le. Richard N. Kocsis meghatározását parafrázálva tehát nem az a kérdés, hogy milyenek a bűnelkövetők szándékai, gondolatai és viselkedése, hanem az, hogy milyenek ebből a szempontból azok, akik korán kezdik el, és egész életükön keresztül bünt követnek el, milyenek azok, akiknél a bűnelkövetés csak kamaszkorukra korlátozódik, azok, akik csak felnőttkorban válnak bűnelkövetővé stb.

Ebben a fejezetben a fő bűnözői karriertípusokat mutatjuk be, elsősorban Rolf Loeber, Terrie Edith Moffitt és Richard E. Tremblay koncepciói alapján. Elképzeléseik saját kutatásaikon alapulnak, gondolatilag kölcsönösen hatottak egymásra, és jelentős hatást fejtettek ki más kutatók gondolkodására. Talán szubjektív megítélésünk szerint a bűnözői karrierekkel kapcsolatos jelenlegi elképzeléseinknek az alapjait ők rakták le, és ők fejlesztették ki – egymással kölcsönhatásban – azt az elméleti keretet, amely az ezzel kapcsolatos gondolkodásunkat meghatározza, és ennek a fejezetnek a vezérfonalát is az ő elképzeléseik adják.

A korai (90-es években publikált) munkák alapvetően két bűnözői karriert különböztettek meg: a *korai karrierbűnözők* és a *kamaszkori bűnözők* típusát (LOEBER–HAY 1997; MOFFITT 1993; PROVENÇAL et al. 2015) (ez a két kifejezés a *life-course-persistent* és *adolescence-limited* fordítása; jobb alternatívák híján a továbbiakban ezeket a fordításokat fogjuk alkalmazni).

A korai karrierbűnözők már korán, iskoláskor előtt, sőt egyes esetekben még korábban, 2–3 éves korban kitűnnek agresszív és antiszociális megnyilvánulásaikkal. Antiszocialitásuk fennmarad egész életükön keresztül, bár a viselkedés formája időben változik. Kora gyermekkorban gyakoriak náluk a dühkitörések, kora iskoláskorban fizikai erejüket használják fel, hogy társaikat manipulálják, kora kamaszkorukban csapatokba (bandákba) verődnek, fegyverekhez nyúlnak, és agresszivitásuk már gyakran irányul felnőttek ellen), majd felnőttkorban az erőszakos bűnözők táborába lépnek (LOEBER–HAY 1997). Moffitt érzékletes leírásában ezek a gyerekek verekednek 4 éves koruk körül, áruházi tolvajokká válnak 10 éves korban, drogot árulnak és kocsit lopnak, mire elérik a tizenhatodik életévüket, rabolnak és nemi erőszakokat követnek el kora 20 éves koruk körül, majd a teljes felnőttkor elérése után (mire 30 évesek lesznek) közülük kerülnek ki a csalók, erőszakos bűnözők, és ők lesznek a családon belüli erőszak fő elkövetői is. Alapvető hozzáállásuk a szabályokhoz nem változik, csak viselkedésük változik meg attól függően, hogy életkoruk és szociális lehetőségeik milyen alkalmakat kínálnak számukra az életük során (MOFFITT 1993). Viselkedésük időben következetes: a különböző életkorokban mért agresszív megnyilvánulásaik szoros összefüggést mutatnak (statisztikai megfogalmazásban: korrelálnak egymással). A korai karrierbűnözők száma rendkívül kicsi; a bűnelkövetőknek mindössze ~5%-át teszik ki, ugyanakkor ők követik el a törvénysértések több mint 50%-át, tehát társadalmi szempontból ők a legveszélyesebbek. Karrierbűnözői státusukat igazolja, hogy ők a visszaeső bűnelkövető tipikus példái, akiknek egynegyede ellen a szabadulást követő fél-egy, háromnegyede ellen pedig öt éven belül új ítélet születik (FAZEL–WOLF 2015).

A korai karrierbűnözőkkel szemben a kamaszkori bűnözők rendkívül gyakoriak: a kamaszoknak akár negyede/harmada is ebbe a csoportba tartozhat. Ez a típus annyira gyakori, hogy sokan „normális” fejlődési szakasznak tekintik (MOFFITT 1993). Két dolog különbözteti meg őket a korai karrierbűnözőktől: a kamaszkori viselkedésnek nincsenek gyermekkori előzményei (vagy ezek annyira enyhék, hogy nem keltik fel környezetük figyelmét), és mielőtt felnőtté válnak, felhagynak a bűnelkövetéssel. További különbség az, hogy bár a bűnelkövetőknek ez a csoportja létszám szerint nagy, az általuk elkövetett bűntettek száma relatíve kicsi, sokszor annyira enyhe, hogy nem is követi büntetőeljárás.

A fenti két bűnelkövetői karriertípust elsősorban erőszakos bűnelkövetők megfigyelése és a rájuk vonatkozó adatok alapján különítették el egymástól, de a felosztás nem csak rájuk érvényes. A korai karrierbűnözőkhöz és kamaszkori bűnözőkhöz hasonló életpályák figyelhetők meg a szerencsejáték, valamint az alkohol és a marihuána fogyasztása esetében is (WANNER et al. 2006), sőt ezek a nem feltétlenül bűnelkövetői magatartások szoros összefüggést mutatnak a bűnözői karrierrel (VAN LIER et al. 2009) (lásd a *Nyilvántartás és matematikai statisztika* című keretet). A korai karrierbűnözők már igen korán szerencsejátékoská és drogfogyasztóvá válnak, és egész életükön keresztül azok maradnak, míg a kamaszkori bűnözőkre a drogfogyasztás és szerencsejáték csak kamaszkorban jellemző. Az erőszakos bűnözőkhöz hasonló karriertípusok ismerhetők fel vagyon elleni bűnelkövetőknél is (FERGUSON–HORWOOD 2002). A kétféle bűnözői karrier tehát túlmutat az erőszakos bűnözésen.

A bűnözői karrier két alaptípusa mellett később néhány további is felismertek (BECKLEY et al. 2016; FONTAINE et al. 2009; MOFFITT et al. 2002). Vannak agressziós problémák, amelyek gyerekkorban nagyon szembetűnők, de már kamaszkor előtt megszűnnek, és nem vezetnek felnőttkori bűnelkövetéshez (gyerekkori problémák). Létezik továbbá olyan kamaszkorban elkezdődő bűnözés, amely nem szűnik meg a kamaszkor múltával (késleltetett karrierbűnöző), sőt olyan bűnözői karrier is, amely felnőttkorban kezdődik el (felnőttkori karrierbűnöző). Van ugyanakkor egy inkonzisztens (következetlen) bűnelkövetői csoport is; ezek az emberek életüknek csak nagyon rövid időszakában követnek el bűnt, bár néha ismételten. Például rovásukra írható néhány kamaszkori és esetleg egy-két kora felnőttkori bűntett, de sem előtte, sem utána, sem ezek között az elszigetelt esetek között nem követnek el bűnt. E típusok részaránya a bűnelkövetők körében és tetteik társadalmi veszélyessége eltérő. A gyerekkori problémák társadalmi veszélyessége nyilván minimális, bár az ebbe a kategóriába tartozó gyerekek száma meglehetősen nagy (a gyerekek nagyjából 10–15%-a tartozik közéjük). A késleltetett karrierbűnözők a bűnözői populációnak nagyjából egy-harmadát teszik ki, és az általuk elkövetett bűnök száma arányban van létszámukkal. A felnőttkori karrierbűnözők a bűnelkövetőknek mintegy 15%-át teszik ki, és ugyanekkora a részarányuk az elkövetett bűnök számából is. A bűnözői karriereket újabb szempontok bevonásával tovább lehet variálni. Azok között például, akik egy perióduson belül stabilan antiszociálisak, vannak olyanok, akiknél „csökkenő trend”, míg másoknál „növekvő trend” figyelhető meg (AYERS et al. 1999). Bármelyik karriertípuson belül meg lehet különböztetni a súlyos és az enyhe bűnök elkövetőit, és fel lehet osztani az elkövetőket a bűncselekmény típusa alapján is (erőszakos vagy vagyon elleni) (FERGUSON–HORWOOD 2002). A rendszerzésnek ezek a finomságai azonban már csak a témával foglalkozó szakemberek számára érdekesek, a további elemzés során mi megmaradunk a fent felsorolt fő típusoknál. Ezeket grafikusan a 2.3. ábra foglalja össze.

Sommásan összefoglalva a fentieket megállapíthatjuk, hogy a bűnözői karrier bármikor elkezdődhet, és szinte bármikor abba is maradhat. Ha a bűnözői karrier osztályozásának ez lenne az egyetlen következtetése, akkor nem sok haszonnal járna tanulmányozásuk, és fölösleges lett volna megírni ezt a fejezetet. Az egyes kategóriába tartozó bűnözőknél azonban mások a bűnelkövetés okai, és a bűnelkövetők tulajdonságai is jelentősen különböznek. Ez számos kérdést vet fel, amelyeket a következő fejezetben vizsgálunk meg részletesen, de e fejezet szempontjából is van jelentőségük. Néhányat futólag érintünk alább.

A korai karrierbűnözők esetében fel lehet tenni a kérdést, hogy miért alakul ki náluk az antiszociális viselkedés olyan korán (gyakorlatilag már kora gyermekkorban), és miért nem hagynak fel vele később sem. A vizsgálatok azt mutatják, hogy ők azok, akiknél a genetikai tényezők és (a jelek szerint visszafordíthatatlan) neuropszichológiai fejlődési zavarok (vagyis az idegrendszeri és a pszichológiai érés kölcsönhatásban lezajló zavarai) a legnagyobb szerepet játsszák a bűnelkövetői magatartás kialakulásában (MOFFITT 1993; PROVENÇAL et al. 2015). Miért válik bűnelkövetővé oly sok kamasz, aki sem korábban, sem később nem kerül összetűzésbe a törvénnyel? Náluk valószínűleg az idegrendszer, a hormonelválasztás és a pszichológiai tulajdonságok *természetes* fejlődési íve társul rossz szociális mintákkal, bűnelkövetői kihívásokkal és lehetőségekkel (MOFFITT 1993). A kamaszkor biológiai és érzelmi viharainak lecsengése után a bűnelkövetés mozgatórugói nyilván okafogyottá válnak. A hasonló kérdéseket (amelyekre az alábbiakban vizsgatérünk) itt Moffitt mondataival folytatjuk: „érthetetlen, hogy miért válik felnőttként bűnelkövetővé az, akinek sikerült bűnmentesen átevíckélnie a kamaszkor mozgalmas időszakán. És mégis, a felnőttkorban kezdődő karrierbűnözés létezik” (BECKLEY et al. 2016). A választ keresgélve megállapította, hogy a felnőttkori karrierbűnözők a kamaszkor lezárulása után magányossá válnak, így kevésbé tartoznak erkölcsi számadással mások felé, és/vagy alkoholisták lesznek, és/vagy valamilyen mentális zavar befolyása alá kerülnek. Ezek a mozgatórugók lényegesen különböznek azoktól, amelyeket a korábbi két bűnözői karriertípus esetében felsoroltunk. Végezetül fel lehet tenni a kérdést, hogy miért több a bűnelkövetők között a férfi, mint a nő.

A nemek arányának kérdését talán már korábban fel kellett volna vetnünk, már akkor, amikor a bűnelkövetők társadalmi részarányairól volt szó. Ezt azért nem tettük meg, mert úgy tűnik, hogy a nemek részesedése a bűnelkövetésben erősen függ a bűnelkövetési karrier típusától, tehát végső soron ez a kérdés ebbe a fejezetbe kívánczik. Hogy bepótoljuk azt, amit korábban el kellett volna mondanunk, le kell szögeznünk, hogy a nők aránya a bebörtönzöttek között világátlagban 5% körüli (World Prison Brief é. n.: Female Prisoners). Ez az átlag jelentős különbségeket takar. Az európai államok közül arányaiban a legtöbb női fogvatartott Andorrában van (a nők aránya >20%); ezt az országot követi Liechtenstein (12%), Monaco (10%), Lettország és a Moldvai Köztársaság (mindkettőben 8%). San Marinóban és a Feröer-szigeteken a könyv írásakor nem volt női fogvatartott (0%), Albániában, Bosznia-Hercegovinában és Koszovóban a fogvatartottak aránya pedig – néhány más állammal együtt – az átlag alatt volt (1,3–2,3–2,5%). Magyarországon a nők aránya a fogvatartottak között 7,5% volt az idézett statisztika szerint, tehát a felső tartományban helyezkedett el, olyan „szomszédokkal”, mint Finnország, Fehéroroszország, Spanyolország és Csehország. Figyelembe véve, hogy a fogvatartottak száma világviszonylatban igen alacsony (a lakosság 1%-a alatt van), a nőknek csak elhanyagolható százaléka ül börtönökben.

A bírósági ítéletek, illetve perbefogások száma esetében már „jobb” az arány, de a statisztikák továbbra is azt mutatják, hogy a bűnelkövetők elsöprő többsége férfi (Ministry of Justice 2016; CARRABINE et al. 2004). Az egyedfejlődés során erre az „előnyre” a férfiak valamikor a kamaszkor környékén tesznek szert (LOEBER–HAY 1997), sőt ennél fiatalabb életkorokban az erőszakos viselkedés gyakoribb lányoknál, mint a fiúknál, de ők gyorsabban hagynak fel vele, mint a fiúk (ELLIOTT 1994). Ez az elsöprő férfidominancia azonban csak a korai karrierbűnözők esetében áll fenn, ahol a férfi-nő arány valahol 5:1 és 10:1 között van. A kamaszkorú bűnelkövetők esetében az arány már 1,5:1-re mérséklődik, sőt úgy tűnik, hogy a késleltetett karrierbűnözés típusánál a nők túlsúlyban vannak (FONTAINE et al. 2009). A bűnözői karriertípushoz való tartozás tehát nemcsak a bűnelkövetés okaira van hatással, hanem a nemek arányára is.

2.3. A bűn súlya és a kriminálpszichológia

A bűnelkövetőket nemcsak bűnözői karrierjük alakulása, hanem a bűn súlya szerint is osztályozni lehet. Erre nézve az Egyesült Államokban összetett rendszereket dolgoztak ki (DOUGLAS et al. 2006). Erre itt most csak futólag térünk ki; mindössze azt említjük meg, hogy a bűn súlyát egyfajta romlottságindex szerint osztályozzák, amelynek elemei az okozott szenvedés mértéke, az ezzel való törődés hiánya, a motiváció jellege (például élvezetből, haszonszerzésből, felindulásból történő elkövetés) és más hasonló szempontok. Ezekről itt csak két dolgot emelünk ki. A bűn súlya a bűnözői karrier fejlődésével arányosan nő (lásd fent Moffitt intuitív leírását), tehát a bűnelkövetésnek ez az aspektusa is összefüggésben áll a bűnözői karrierekkel. A másik dolog, hogy a bűn súlya bűnözői tulajdonságokat különít el. Másféle pszichológiai tulajdonságokat feltételez például az áldozat szenvedését lehetőleg mérséklő és az azokkal nem törődő bűnelkövetési mód. Sőt bizonyos büntettek szinte kötelezően együtt járnak súlyos mentális zavarokkal, míg enyhébb büntettek esetében ennek valószínűsége nem kiemelkedően nagy.

2.4. A bűnelkövetés eredete

Mielőtt a bűnelkövetés általános magyarázó tényezőit részletesen számba vennénk (a következő fejezetekben), először szeretnénk egyfajta áttekintést nyújtani róluk, hogy perspektívába helyezzük a későbbieket. Itt természetesen nem az eredendő bűnről lesz szó, még csak arról sem, hogy a filozófusok miképpen értelmezik a bűnt és keletkezését. A bűnnek nem ezeket az elméleti vetületeit vesszük górcső alá. Arra az egyszerű kérdésre keressük a választ, hogy hogyan „jön létre” a bűnelkövető. Miért követ el bűnt az egyik ember, és miért nem teszi ezt egy másik? Egyáltalán: külön „osztályba” tartozik az, akinek bűnt követ el, és az, aki nem? Ezek a kérdések régóta foglalkoztatják az emberiséget, és mivel volt ideje rá, szép számmal alkotott meg egymástól különböző válaszokat – közkeletűbb nevükön elméleteket. Ezeket a teóriákat vesszük sorra a következő fejezetekben, előre hangsúlyozva, hogy 1. kizárólag olyan elméleteket mutatunk be, amelyek tapasztalati tényeken alapulnak, és 2. ezeket nem tekintjük egymás alternatíváinak, még kevésbé egymás „versenyársainak”. Szó sincs

arról, hogy a bűnelkövetésnek egyetlen oka lenne, mint ahogy arról sem, hogy az egyik tapasztalaton nyugvó álláspont megkérdőjelezné a másik tapasztalaton nyugvó álláspont érvényességét. Nem azt a kérdést tesszük fel, hogy melyik elmélet igaz, hanem azt, hogy az egyes elméletek a bűnelkövetés mely formáját vagy a bűnözői életpályák mely típusát magyarázzák kielégítően (és melyiket nem), és az elméletekben megjelölt okok miképpen hatnak egymásra. Miképpen erősítik fel vagy gyöngítik egymás hatásait – vagyis azt, hogy milyen kölcsönhatásban vannak egymással.

Mielőtt azonban rátérnénk a bűnelkövetés kockázati tényezőinek rendszerbe szedett leírására, bemutatunk néhány jellegzetes megközelítési módot, amelyek sajátos bontásban tárgyalják ezeket a tényezőket.

2.4.1. Az Egyesült Államok igazságügyi minisztériumának értékelése

Az Egyesült Államok igazságügyi minisztériumának honlapján található egy tanulmány (SHADER é.n.), amely összefoglalja – vélhetőleg laikusok számára – azokat a tényezőket, amelyek a bűnözés kockázatát növelik, és e tényezőket életkori jellegzetességek szerint csoportosítja. Az ebben az anyagban publikált táblázatot átvettük, és alább be is mutatjuk (3.1. táblázat). Bár magával a táblázattal nem lehetünk elégedettek (és szempontjait nem tesszük e fejezet vezérelvévé), mégis érdemes foglalkoznunk vele. Először is: a tanulmány olyan alapfogalmakat tisztáz, amelyek – többek között – megmagyarázzák, miért kell a bűnözés kockázati tényezőivel foglalkoznunk. Másodszor: a cikk szerzője egy alapvetően laikus attitűdöt vett fel, amikor a bűnözés kockázatait ismerteti, és ezt még annak is érdemes megismernie, aki ezzel a kérdéssel professzionális szinten foglalkozik.

Az első fogalom, amelyet a tanulmány bevezet, az a *kockázati tényező*. Ezt olyan tényezőként határozza meg, amely megnöveli a bűnelkövetés esélyét *hosszú távon*. A kockázati tényezők tehát valószínűségi tényezők: akiknél fennállnak, valószínűbb módon válnak bűnelkövetővé, mint azok, akiknél nem állnak fenn.

A kockázati tényezőknek – a honlap tanúsága szerint – van néhány sajátossága:

1. Egyetlen kockázati tényező önmagában (más tényezők hiányában) csak ritkán áll erős összefüggésben a bűnelkövetéssel.
2. A kockázati tényezők hatásai egymásra tevődnek: két kockázati tényező nagyobb valószínűséggel jár együtt bűnelkövetéssel, mint egy; három tényező erősebben valószínűsít, mint kettő stb.
3. A kockázati tényezők életkorfüggők: ugyanaz a tényező fontos lehet kora gyermekkorban és jelentéktelen kamaszkorban, vagy fordítva.
4. Vannak olyan tényezők, amelyek egy bizonyosfajta bűn elkövetését valószínűsítik, vannak azonban olyanok, amelyek egyszerre több vagy bármilyen bűnelkövetés valószínűségét megnövelik.

Felhívjuk a figyelmet arra, hogy a négy sajátosság egyikénél sem fordult elő az „okoz”, „előidéz” vagy más hasonló kifejezés, mert a kockázati tényezőket az Egyesült Államok igazságügyi minisztériuma nem tekinti a bűnelkövetés okainak. Az okok egy összjáték eredményeképpen alakulnak ki. Egy példával élve: a kocsmai verekezésnek mint bűnesetnek

egy rossz döntés az oka, nevezetesen az a döntés, hogy egy vélt vagy valós sérelmet fizikai erőszakkal kell megtorolni. A szociális tanulás hiányosságai (pszichológiai/szociológiai kockázati tényező) nem idézik elő a kocsmai verekedést, pusztán megnehezítik azt, hogy valaki „olvassa” a szociális eseményeket, így provokációnak tekinthet olyasmit, amit nem annak szántak. A túlságosan erős stresszválasz (biológiai tényező) megnehezíti a cselekedetek következményeinek mérlegelését. Az ok tehát mindig a hibás egyéni döntés; a kockázati tényezők pusztán a rossz döntés valószínűségét növelik.

A kockázati tényezők párjai, illetve ellentétjei a *védő tényezők*. Ez alatt olyan tényezőket értünk, amelyek semlegesíthetik a kockázati tényezőket. A fenti példánál maradva: a túlságosan erős stresszválasz következményeit ellensúlyozhatja a szociális tanulás. Például a személyiségbe beleégett „nem szabad verekedni” szabály visszatarthatja az erőszaktól még azt is, aki egy adott pillanatban – az erős stresszreakció miatt – nem képes tudatosan mérlegelni a kocsmai verekedés jogi következményeit. A védő tényezők természetes részei lehetnek az egyén életének, és ebben az esetben a bűnelkövetés valószínűségét a kockázati és védő tényezők kölcsönhatása határozza meg. A védő tényezők ugyanakkor tudatos munkával is kialakíthatók. Ez az alapja a bűnözés elleni szociális és pszichológiai programoknak.

Az Egyesült Államok igazságügyi minisztériuma által közzétett tanulmány szerint a kockázati és védő tényezők vizsgálata egy logikai gondolatsorba illeszkedik, amely végső soron a bűnmegelőzés alapja. A kockázati tényezők és ezek társadalmi előfordulása lehetővé teszi a kockázatot jelentő csoportok azonosítását. Ezek alapján viszont kidolgozhatók a bűnmegelőzési taktikák, amelyek a védő tényezőket a megfelelő „célközönség” felé közvetítik: a kockázatot jelentő társadalmi csoportokhoz és egyénekhez. Nem véletlen tehát, hogy a tanulmány összefoglaló táblázata a kockázati és védő tényezőket egységként kezeli (2.1. táblázat).

2.1. táblázat

A bűnözés kockázati tényezői

Szint	Kockázati tényezők		Védő tényezők
	Korai (6–11 év)	Késői (12–14 év)	
Egyén	Bűnelkövetés Drogfogyasztás Nem (fiú) Agresszió Hiperaktivitás Antiszociális viselkedés Kítettséggé tévéerőszaknak Orvosi-élettani problémák Alacsony intelligencia Antiszociális attitűd Becstelenség	Bűnelkövetés Nyugtalanág Koncentrációs nehézség Kockázatt vállalás Agresszió Nem (fiú) Fizikai agresszió Antiszociális attitűd Személyek elleni bűnözés Antiszociális viselkedés Alacsony intelligencia Drogfogyasztás	Devianciával szembeni intolerancia Magas intelligencia Nem (lány) Társadalmi fogékonyság A törvényt sértés büntetésének tudata

Szint	Kockázati tényezők		Védő tényezők
	Korai (6–11 év)	Késői (12–14 év)	
Család	Alacsony szociális státus Antiszociális szülők Rossz szülői kapcsolat Kemény/laza/következtelen fegyelmezés Elvált szülők Szülőktől való elszigetelődés Más tényezők Erőszakos szülők Elhanyagoltság	Rossz szülői kapcsolat Kemény/laza fegyelmezés Hiányos felügyelet Gyenge szülői elkötelezettség Antiszociális szülők Elvált szülők Alacsony szociális státus Erőszakos szülők Családi konfliktusok	Meleg, támogató viszony a szülők vagy más felnőttek részéről Szülők kedvező ítélete a barátokról Szülői felügyelet
Iskola	Rossz hozzáállás Rossz teljesítmény	Rossz hozzáállás Rossz teljesítmény Bukás (sikertelenség)	Elkötelezettség az iskolával szemben Normakövetés jutalmazása
Barátok	Gyenge szociális kapcsolatok Antiszociális társak	Gyenge szociális kapcsolatok Antiszociális, bűnöző társak Bandatagság	Normakövető barátok
Közösség		Bűnözés és drog Szétzüllött környezet	

Forrás: SHADER é. n. Az Egyesült Államok igazságügyi minisztériumának honlapján található tanulmány szerint. A táblázatot az Egyesült Államok Tisztifőorvosának Hivatala készítette (a táblázat az angol tanulmányban szereplőnek szó szerinti fordítása).

Úgy tűnik, hogy a táblázat a tudományos munkákban azonosított kockázati és védő tényezők listázása, fontossági sorrendben, egyfajta alulról felfelé építkező szociális bontásban: először az egyéni tényezőket sorolja fel, ez után következik a család, iskola, barátok, majd a közösség. Kétségtelen, hogy ez is egy lehetséges osztályozási rendszer, de a továbbiakban nem ezt követjük, többek között azért sem, mert így egy „szintre” kerülnek egymástól nagyon különböző jellegű tényezők, és más „szintre” olyanok, amelyeket összetartozónak érzünk. Az orvosi/élettani problémák például ugyanúgy az „egyén” szintjének tényezői közé tartoznak, mint a tévében tapasztalható erőszaknak való kitettség. Az előző biológiai jellegű tényező, az utóbbi egyszerre családi és társadalmi kérdés. Ebben az osztályozási rendszerben mégis egy csoportba kerültek. Ugyanakkor a „gyenge szociális kapcsolatok” („barátok” szint) nagyon sok hasonlóságot mutatnak a „rossz szülői kapcsolat” („család” szint) és a „szétzüllött környezet” tényezőkkel („közösség” szint); ezek, amint alább látni fogjuk, egyetlen „szociális deficitnek” nevezhető tényezővé egyesíthetők. Ezt az osztályozási rendszert mégis érdemes tudomásul venni és megismerni, mert sokan ennek keretén belül gondolkodnak a bűnelkövetésről, és hibái mellett érdemei is vannak. Lehetővé teszi a társadalmi szintek közötti kapcsolatok világosabb áttekintését (például hogyan függenek össze az egyéni tényezők a családi viszonyokkal, miért fordulnak a fiatalok a bandák felé, ha szétzüllött a család stb.).

2.4.2. Az Agresszivitáskutatók Világszervezetének állásfoglalása

Az Agresszivitáskutatók Világszervezete (International Society for Research on Aggression, ISRA) nagyon változatos háttérű kutatókat tömörít, történészekről kezdve szociológusokon, pszichológusokon át egészen a neurobiológusokig, és talán széles spektrumú háttérnek tudatában is, szereti hallatni hangját a társadalmat érintő fontos kérdésekben, így a bűnözés kockázati tényezőinek kérdésében is. Jellegénél fogva természetesen az erőszakos bűnözésre összpontosít, ezért álláspontját az erőszakos bűnözésről szóló fejezetben ismertetjük részletesebben. A szervezet véleményét azonban már itt érdemes megismernünk egyrészt azért, mert az erőszakos bűnelkövetés kockázati tényezői elég jelentős mértékben átfedést mutatnak a bűnözésével általában, másrészt azért, mert az erőszakos bűnelkövetés a leg-súlyosabbak közé tartozik, ezért a bűnelkövetés keretén belül kiemelkedő jelentősége van.

A szervezet állásfoglalását a 2.2. táblázatban mutatjuk be röviden. Ezt a táblázatot az eredeti dokumentum³² alapján mi magunk állítottuk össze. Az Egyesült Államok igazságügyi minisztériuma által összeállított táblázattal való összehasonlításban mindjárt feltűnik, hogy az ISRA két csoportra („emeletre”) osztotta fel a kockázati tényezőket: *személyes* kockázati tényezőkre és *környezeti* kockázati tényezőkre. Az utóbbi lefedi mindazt, amit az előző táblázatban a „Család”, „Iskola”, „Barátok” és „Közösség” sor tartalmaz. A tényezők ilyen felosztása egyfajta biológiai gondolkodást sugall; míg az USA igazságügyi minisztériuma a szociopszichológiában szokásos társadalmi szintekben gondolkodik (egyén, család, iskola, közösség), addig az ISRA a biológiában szokásos egyén-környezet dichotómia útját járja. További különbség, hogy az ISRA állásfoglalás (expressis verbis) nem tartalmaz védő tényezőket. Ezeket azonban ki lehet olvasni a *Kockázati tényezők csökkentése* címet viselő fejezetéből, amely nem annyira a védő tényezőket sorolja fel, mint inkább azokat az akció-programokat, amelyek révén csökkenteni lehet az erőszakos bűnelkövetést.

2.2. táblázat

Az erőszakos bűnözés kockázati tényezői az Agresszivitáskutatók Világszervezetének álláspontja szerint

Szint	Kockázati tényezők	Védő tényezők
Személyes	Nem (férfi) Kora gyerekkori agresszivitás Személyiség (pl. narcisztikus) Érzelmeik kontrolljának képtelensége Halállal vagy fegyverekkel való intenzív foglalkozás	Korai beavatkozás (pl. önkontroll elősegítése kora gyerekkori programok által) Környezet formálása (pl. szociális képességek és/vagy konfliktuskezelés fejlesztése) A médiaerőszakhoz való viszonyának megváltoztatása
Környezeti	Fegyverek hozzáférhetősége Szociális kitaszítottság Családi és szomszédási tényezők (pl. bűnözői környezet) Média Iskolai körülmények (pl. rossz „tanárellátottság”) Alkohol és drogok Stressz	

Forrás: ISRA é. n. (a táblázat az angol állásfoglalás kivonata)

A két táblázat közötti átfedések nyilvánvalók. A különbség mindössze annyi, hogy biológiai irányultsága miatt az ISRA osztályozása egyszerűbb, és a felsorolt tényezők száma is kisebb, ezért a lista áttekinthetőbb. Ez a táblázat sem mentes azonban a rejtett átfedésektől. Egy példát kiemelve: az alkohol és a drogok kétségtelenül megjelennek mint környezeti tényezők, mert hozzáférhetőségük családi és társadalmi tényezők függvénye. Nem lehet azonban elvonatkoztatni attól, hogy a drogok egyben a személyes tényezőknek is részei. Fogasztásuk hatása az erőszakos és más jellegű bűncselekményekre erősen függ attól, ahogyan a drogok az egyén pszichikumára (például az érzelmek fölötti önuralomra) hatnak, sőt ezzel kapcsolatosan függ az egyének közötti különbségektől és a drogfogyasztás stádiumától is. Némileg megelőlegezve, de részletesen ki nem bontva a későbbieket, a drog néha akkor hat legerősebben a bűnelkövetésre, amikor az alany éppen nincs közvetlenül a hatása alatt.

2.4.3. A kockázati tényezők osztályai

Az előző fejezetben bemutatott és sok hasonló, az interneten bőséggel fellelhető osztályozási rendszertől eltérően mi a bűnelkövetés kockázatait nem társadalmi (egyén – család – iskola stb.) és nem biológiai szerveződési szinteknek (egyén és környezet) megfelelően ismertetjük, hanem egy tudományági logikát követünk: előbb a szociológiai, majd a biológiai, végül pedig a pszichológiai okokat mutatjuk be. A bűnelkövetés e nagy területeinek mindegyikével más-más tudományág foglalkozik; mindegyik külön-külön szolgáltat koncepciókat, és gazdagítja a bűnelkövetésről alkotott képet. Természetesen egyik tudományágnak sincs „joga” a végső magyarázathoz. Ellenkezőleg, a bűnelkövetés kockázataihoz a tudományági adatok szintézise által jutunk közel igazán. E szintézissel a pszichológiai tényezők bemutatása után foglalkozunk, abban a fejezetben, amely egyúttal arra is választ keres, hogy miképpen függenek össze a bűnelkövetés kockázati tényezői és a szabad akarat – egészen pontosan: felelőssé tehető-e tetteiért az, aki számtalan kockázati tényező hatása alatt cselekszik? Mint látni fogjuk, a bűnelkövetésnek számtalan jól azonosítható kockázati tényezője van, amelyek a bűnelkövető szándékaitól függetlenül vagy éppen azok ellenére hatnak. Egy egyszerű kérdést fogunk feltenni: felelősségre vonható-e a bűnelkövető akkor, ha tetteinek rajta kívül álló, szociológiai, biológiai és pszichológiai okai vannak, és ha igen (mert megelőlegezve a fejezetet, ez lesz a végső válasz), miért?

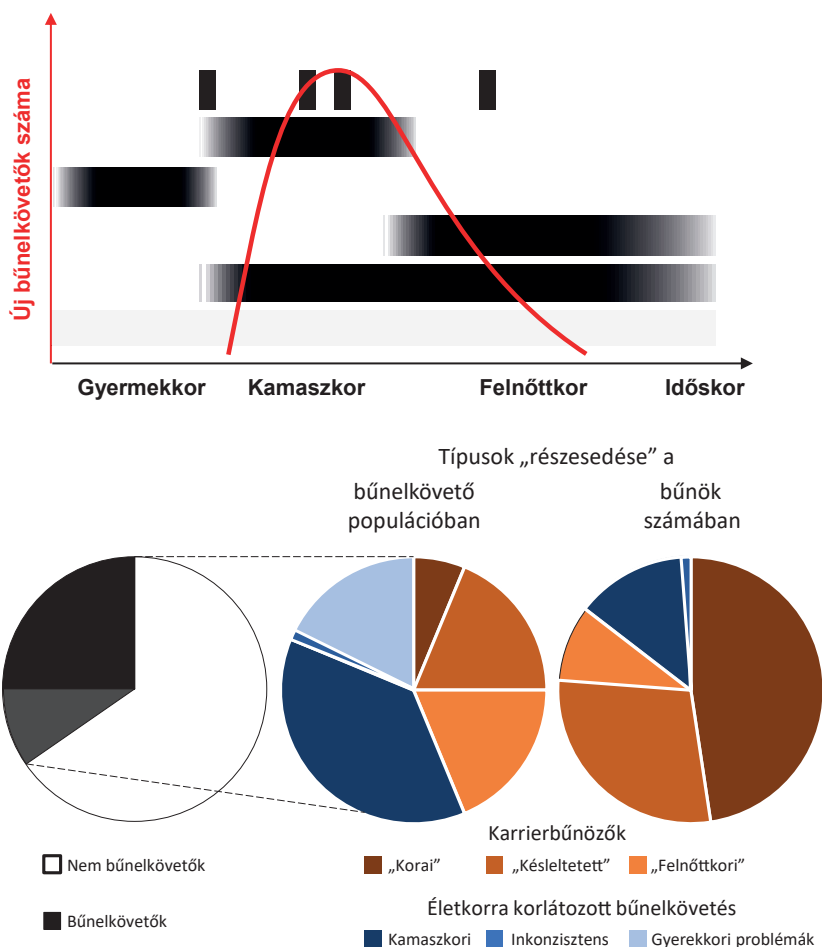
2.4. Összegzés

A bűnelkövetést a jog ismérvei szerint kell vizsgálnunk, mert a jog hozza létre ezt a fogalmat. Ha nincs törvény, nem lehet törvényt sérteni. Ez azonban nem teszi viszonylagossá a bűnelkövetés fogalmát. Az ember szélsőségesen szociális lény, aki csak társadalmi közegben képes létezni. Bár előfordul, hogy bizonyos cselekedetek megítélése időben vagy térben változik, a súlyos törvénysértést (bűnelkövetést) a társadalmak elsöprő többsége történelmük legnagyobb részében hasonlóan ítéli meg, és olyan cselekedetnek tekinti, amely a társadalom létét veszélyezteti. A bűnelkövetés ezért nemcsak relatív, hanem abszolút értelemben is káros arra a közegre, amelyben az ember létezni képes. A kriminálpszichológia tehát a társadalmi veszélyesség lélektana.

Ha a bűnelkövetést az éves nyilvántartások szintjén vizsgáljuk, akkor a kriminálpszichológia megállapításai csak nagyon kevés emberre terjednek ki. Évente a lakosságnak csak igen csekély része ellen születik bírósági ítélet, és még kevesebben vannak azok, akiket börtönben tartanak fogva. Ha azonban azt vizsgáljuk, hogy hány ember lép a bűnelkövetés útjára valamikor az élete során, már a lakosság igen tekintélyes hányadáról beszélünk. Az embereknek mindössze 60–70%-a mentes a bűnelkövetéstől; a fennmaradó 30–40% az élete során néhányszor, sokszor vagy folyamatosan összeütközésbe kerül a törvénnyel. Ebben a megközelítésben tehát a kriminálpszichológia igen sok emberről szól.

A bűnelkövetők nem egyformák. Durván két nagy csoportra oszthatók: azokra, akik életüknek csak bizonyos időszakaiban követnek el bűnt, és a karrierbűnözőkre, akik egy bizonyos életkortól kezdve tartósan bűnelkövetőkké válnak. Ezek közül különös figyelmet igényelnek a korai karrierbűnözők, akiknél a viselkedési gondok kora gyermekkorban jelentkeznek, később bűnelkövetéssé erősödnek, és ez csak nagyon későn szűnik meg – gyakran csak akkor, amikor az illetők fizikai és értelmi képességei hanyatlani kezdenek. Ez a fajta karrierbűnöző ritka – a bűnelkövetők csoportjának mindössze 5%-át teszi ki –, ugyanakkor rendkívül veszélyes, mert ők követik el az összes bűn felét vagy több mint felét. Ellenpéldaként a kamaszkori bűnelkövetők hozhatók fel, akik – általában véve, bár sok a kivétel is – társadalmilag kevésbé veszélyesek, mert viszonylag kevesebb bűnt követnek el, az elkövetett bűnök többnyire enyhék, és előbb-utóbb felhagynak ezzel a tevékenységgel. Ez a bűnelkövetői karriertípus azonban nagyon gyakori: a kamaszok olyan tekintélyes hányadát öleli fel, hogy bűnelkövetési hajlandóságukat néhányan egyenesen a fejlődés egyik természetes fázisának vagy legalábbis csak enyhén deviánsnak tekintik. Ez a csoport a gyakorisága miatt érdemel figyelmet, és persze azoknak a tényezőknek a számbavétele miatt is, amelyek „kamaszkori bűnelkövetőkből” „késői karrierbűnözővé” tehetik őket.

Bár erre csak futólag tértünk ki ebben a fejezetben, az egyes bűnözői karriertípushoz tartozó és a különböző súlyosságú bűnt elkövető emberek különböznek egymástól. A bűnözés útjára való lépésüket más motiválja, és mások a tulajdonságaik is. Ezért a bűnelkövetés okainak elemzésekor nem tehetjük fel a kérdést általánosságban; le kell bontanunk rész-kérdésekre. Miért válik valaki karrierbűnözővé, illetve miért korlátozódik a bűnelkövetés bizonyos életkorokra másoknál? Miért válnak egyesek karrierbűnözővé igen korán, és miért lépnek erre az útra mások sokkal később? Miért követnek el egyesek nagyon súlyos bűnöket, míg mások megmaradnak az enyhébb formáknál? Melyek a kockázati tényezői az egyiknek, melyek a másiknak? Miért hagy fel a bűnözéssel az, aki felhagy vele, vagyis melyek a karrierbűnözővé válás védő tényezői? Mi az oka a nők és férfiak eltérő bűnelkövetési hajlandóságának, és miért csökken a különbség azoknál, akik magasabb életkorban lépnek be a bűnelkövetők közé? A kriminálpszichológia jelenlegi fejlettségi szintjén nem biztos, hogy ezekre vagy más, hasonlóan részletező kérdésekre kimerítő választ tudunk adni, de a válaszok – sok esetben legalábbis – körvonalazódnak.

2.3. ábra

Bűnelkövetői karrieriek

Megjegyzés: a felső ábra vízszintes fekete oszlopai a bűnelkövetés időbeli eloszlását mutatják az életpálya hosszában, karriertípusok szerint (gyermekkorban a „bűnelkövetés” gondot okozó viselkedésként jelentkezik). Alulról felfelé haladva: karrierbűnözés (korai, késleltetett és felnőttkori karrierbűnözők), életkorokra korlátozott bűnelkövetési karrieriek (gyerekkori problémák, kamaszkori bűnelkövetők, inkonzisztens [következetlen] bűnelkövetők). A piros görbe az új bűnelkövetők „jelentkezését” ábrázolja életkorok szerint. A bűnelkövetés mint fogalom kora kamaszkorban jelenik meg. A kamaszkor során nagy számban jelennek meg új bűnelkövetők, később azonban egyre kevesebb ember lép be a bűnelkövetők táborába. Az alsó ábra három körcikks grafikonja, arányokat érzékeltet. Balra: életük során az emberek harmada/negyede követ el valamilyen bűnt. Középen: a bűnelkövetők között azok a leggyakoribbak, akik a kamaszkori bűnelkövetők közé tartoznak; jóval kevésbé gyakoriak a korai karrierbűnözők. Jobbra: a legtöbb bűneset azoknak tulajdonítható, akik a korai karrierbűnözők közé tartoznak, legkevésbé a „következetlen” bűnelkövetőknek. (A fenti grafikonokat a szerző a szövegben idézett szakirodalom adatainak szintézise révén állította össze. A felhasznált számadatok becslések tekintendők.)

Forrás: a szerzők szerkesztése

2.5. Ajánlott irodalom

- BERECZKEI T. (2003): *Evolúciós pszichológia*. Budapest, Osiris. 245–275.
- FOGARASI M. (2006a): Az antiszociális személyiségformák kialakulásának háttere. In CSERNYIKNÉ PÓTH Ágnes – FOGARASI Mihály szerk.: *Kriminálpszichológia*. Főiskolai jegyzet. Budapest, Rejtjel. 34–38.
- FOGARASI M. (2006b): Az antiszociális személyiségformák kialakulásának háttere. In CSERNYIKNÉ PÓTH Ágnes – FOGARASI Mihály szerk.: *Kriminálpszichológia*. Főiskolai jegyzet. Budapest, Rejtjel. 67–68.

Felhasznált irodalom

- AYERS, C. D. – WILLIAMS, J. H. – HAWKINS, J. D. – PETERSON, P. L. – CATALANO, R. F. – ABBOTT, R. D. (1999): Assessing correlates of onset, escalation, deescalation, and desistance of delinquent behavior. *Journal of Quantitative Criminology*, Vol. 15. 277–306. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1007576431270>
- BECKLEY, A. L. – CASPI, A. – HARRINGTON, H. – HOUTS, R. M. – MCGEE, T. R. – MORGAN, N. – SCHROEDER, F. – RAMRAKHA, S. – POULTON, R. – MOFFITT, T. E. (2016): Adult-onset offenders: Is a tailored theory warranted? *Journal of Criminal Justice*, Vol. 46. 64–81. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2016.03.001>
- BJÖRKENSTAM, E. – BJÖRKENSTAM, C. – VINNERLJUNG, B. – HALLQVIST, J. – LJUNG, R. (2011): Juvenile delinquency, social background and suicide – a Swedish national cohort study of 992,881 young adults. *International Journal of Epidemiology*, Vol. 40, No. 6. 1585–1592. DOI: <https://doi.org/10.1093/ije/dyr127>
- CAICEDO, B. – GONÇALVES, H. – GONZÁLEZ, D. A. – VICTORA, C. G. (2010): Violent delinquency in a Brazilian birth cohort: the roles of breast feeding, early poverty and demographic factors. *Paediatric and Perinatal Epidemiology*, Vol. 24, No. 1. 12–23. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1365-3016.2009.01091.x>
- CARRABINE, E. – IGANSKI, P. – LEE, M. – PLUMMER, K. – SOUTH, N. (2004): *Criminology. A sociological introduction*. New York, Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203642955>
- DOUGLAS, J. E. – BURGESS, J. E. – BURGESS, A. G. – RESSLER, R. K. eds. (2006): *Crime classification manual. A standard system of investigating and classifying violent crimes*. 2nd edition. San Francisco, Wiley.
- DURNESCU, I. (2008): An exploration of the purpose and outcomes of probation in European jurisdictions. *Probation Journal*, Vol. 55, No. 3. 273–281. DOI: <https://doi.org/10.1177/0264550508092814>
- ELLIOTT, D. S. (1994): Serious violent offenders: onset, developmental course, and termination. *Criminology*, Vol. 32, No. 1. 1–21. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1994.tb01144.x>
- Eurostat (é. n.): *Crime and Criminal Justice Statistics*. Elérhető: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Crime_and_criminal_justice_statistics (A letöltés dátuma: 2018. 01. 03)
- FABIO, A. – LOEBER, R. – BALASUBRAMANI, G. K. – ROTH, J. – FU, W. – FARRINGTON, D. P. (2006): Why some generations are more violent than others: assessment of age, period, and cohort effects. *American Journal of Epidemiology*, Vol. 164, No. 2. 151–160. DOI: <https://doi.org/10.1093/aje/kwj172>

- FARMER, L. (2008): Crime, definitions of. In CANE, P. – CONAGHAN, J. eds.: *The New Oxford Companion to Law*. Oxford, Oxford University Press. 263.
- FAZEL, S. – WOLF, A. (2015): A Systematic Review of Criminal Recidivism Rates Worldwide: Current Difficulties and Recommendations for Best Practice. *PLoS One*. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0130390>
- FERGUSON, D. M. – HORWOOD, L. J. (2002): Male and female offending trajectories. *Development and Psychopathology*, Vol. 14, No. 1. 159–177. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0954579402001098>
- FONTAINE, N. – CARBONNEAU, R. – VITARO, F. – BARKER, E. D. – TREMBLAY, R. E. (2009): Research review: a critical review of studies on the developmental trajectories of antisocial behavior in females. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 50, No. 4. 363–385. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2008.01949.x>
- Bureau of Justice Statistics (é.n.). Elérhető: www.bjs.gov/index.cfm?ty=pbdetail&iid=5870; (A letöltés dátuma: 2018. 01. 03)
- ISRA (é.n.): *Risk Factors for Youth Violence*. Elérhető: <https://static1.squarespace.com/static/57530523f850829dde1dc031/t/5ad202726d2a73331c4449c1/1523712626745/isra-youth-violence-state-ment-2018.pdf> (A letöltés dátuma: 2020. 03. 31.)
- KEREZSI K. – GYÖRI Cs. – KÓ J. (2009): *Longitudinális kriminológiai vizsgálatok és alkalmazásuk lehetőségei Magyarországon*. Budapest, Egészséges Ifjúságért Alapítvány.
- LAW, J. – MARTIN, E. A. (2003). *Oxford Dictionary of Law*. 7 ed. Oxford, Oxford University Press.
- LOEBER, R. – HAY, D. (1997): Key issues in the development of aggression and violence from childhood to early adulthood. *Annual Review of Psychology*, Vol. 48. 371–410. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.48.1.371>
- Ministry of Justice (2016): Statistics on Women and the Criminal Justice System. Elérhető: www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/572043/women-and-the-criminal-justice-system-statistics-2015.pdf (A letöltés dátuma: 2020. 03. 31.)
- MOFFITT, T. E. – CASPI, A. – HARRINGTON, H. – MILNE, B. J. (2002): Males on the life-course-persistent and adolescence-limited antisocial pathways: follow-up at age 26 years. *Development and Psychopathology*, Vol. 14, No. 1. 179–207. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0954579402001104>
- MOFFITT, T. E. (1993): Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: a developmental taxonomy. *Psychological Review*, Vol. 100, No. 4. 674–701. DOI: <https://doi.org/10.1037/0033-295X.100.4.674>
- NationMaster (é.n.). Elérhető: www.nationmaster.com/country-info/stats/Crime/Convictions-per-1000 (A letöltés dátuma: 2018. 01. 03.)
- NUMBEO (2020): *Crime Index by Country 2020*. Elérhető: www.numbeo.com/crime/rankings_by_country.jsp (A letöltés dátuma: 2018. 01. 03.)
- PROVENÇAL, N. – BOOIJ, L. – TREMBLAY, R. E. (2018): The developmental origins of chronic physical aggression: biological pathways triggered by early life adversity. *Journal of Experimental Biology*, Vol. 218, No. 1. 123–133. DOI: <https://doi.org/10.1242/jeb.111401>
- SHADER, M. (2004): *Risk Factors for Delinquency: An Overview*. US Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention. Elérhető: www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojjdp/frd030127.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 02. 08.)
- VAN LIER, P. A. – VITARO, F. – BARKER, E. D. – KOOT, H. M. – TREMBLAY, R. E. (2009): Developmental links between trajectories of physical violence, vandalism, theft, and alcohol-drug use from childhood to adolescence. *Journal of Abnormal Child Psychology*, Vol. 37. 481–492. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10802-008-9289-6>

- VON HOFER, H. (2000): Crime Statistics as Constructs: The Case of Swedish Rape Statistics. *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol. 8. 77–89. DOI: [https://doi.org/10.1023-A:1008713631586](https://doi.org/10.1023/A:1008713631586)
- WANNER, B. VITARO, F. – LADOUCEUR, R. – BRENDGEN, M. – TREMBLAY, R. E. (2006): Joint trajectories of gambling, alcohol and marijuana use during adolescence: a person- and variable-centered developmental approach. *Addictive Behaviors*, Vol. 31, No. 4. 566–580. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2005.05.037>
- World Prison Brief (é.n.) Elérhető: www.prisonstudies.org/highest-to-lowest/prison-population-total?field_region_taxonomy_tid=All (A letöltés dátuma: 2018. 01. 03.)
- World Prison Brief (é.n.): *Female prisoners*. Elérhető: www.prisonstudies.org/highest-to-lowest/female-prisoners (A letöltés dátuma: 2020. 03. 31.)